

ОЦЕНЪЧНОТО ОТРИЦАНИЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира Чакърова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

EVALUATIVE NEGATION IN THE MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Krasimira Chakarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

krasian@uni-plovdiv.bg

The paper focuses on the linguistic means (wordformation patterns, lexical, and phraseological) of expressing evaluative negation in Modern Bulgarian Language, which is one of the subjective meanings of linguistic negation denoting rejection and disapproval. Attention is paid to the specificity of this type of negation that functions in the peripheral field of the category of polarity. The stylistic potential of its explicators is also emphasized.

Key words: negative polarity, evaluative negation, evaluation

В известното си произведение „Духът на отрицанието у българина“ културологът Найден Шейтанов отбелязва: „нашият дух на отрицание се превръща на твърде сложна система от проблеми, когато човек рече да се занимае с него с цел го изследва, схване и изложи. Още на пръв поглед става ясно, че тук става дума както за психична значимост, тъй и за важна съставна част на жизнената ни практика, а накрая дори за главен двигател в нашето минало и настояще“ (Шейтанов 1933, цит. по Шейтанов 1994: 270).

Логично е да се запитаме дали и до каква степен това иманентно, идеационно (психологически обусловено) отрицание – проява на етнически нихилизъм и поведенчески фатализъм – се проявява в системата

на съвременния български език. Какви са лингвистичните рефлексии на споменатата от автора негативна нагласа?

Предизвикателството да потърсим отговор на подобни въпроси, бе мотивиращият фактор за избора на изследователски обект – субективните езикови прояви на негацията: отхвърляне, неодобрение, отричане, които означаваме с термина оценъчно отрицание¹.

Важна особеност на средствата, с помощта на които се експлицира интересувашото ни отрицание, е фактът, че поради функционалната си ограниченост те се намират в крайната периферия на функционално-семантичното поле на отрицателната полярност (у И. Куцаров „отрицателната статусност“). Повечето от тях не са книжовни; употребата им „не е нормативна и има неофициален, неформален характер“ (Попов 2016: 231).

Поставяме си няколко основни цели: а) да бъдат представени основните характеристики на оценъчното отрицание като езиков феномен; б) да се опишат и стратифицират средствата за изразяването му в съвременния български език; в) да бъде коментиран въпросът за връзката между нагласите на говорещите хора и обектите на оценъчно отрицание.

В хода на анализа са използвани дескриптивният и статистическият метод, а таксономичният материал е ексцерпиран от *Речник на обидните думи и изрази в българския език* (Речник 1994) и *Речникът на улицата* (Речник, <http>). Освен създадената чрез речникова ексцерпция емпирична база при извличането на статистически данни е използван *Българският национален корпус* (search.dcl.bas.bg), както и *Общият честотен речник* (версия на БНК от 27.07.2012 г.) – дело на Секцията по компютърна лингвистика в ИБЕ при БАН.

Както е известно, като езикова категория „оценъчността е явление, свързано с реализирането на разнообразни по характер оценъчни значения“ (Илиева 2016: 177). Става дума за специфичен тип значения, определяни от лингвистите като прагматични (емотивни). Те представят „закрепеното в езиковата практика отношение на говорещите към знака и съответстващото на това отношение въздействие на знака върху езиковия колектив“ (Маровска 1998: 97). В. Маровска прави важното уточнение, че прагматичният аспект е „специфичен езиков израз

¹ Още тук се налага да уточним, че със същия термин (Evaluative Negation) някои англоезични автори назовават различно явление – Expletive Negation (т.е. плеонастичното отрицание, наричано също квазиотрицание) – срв. в бълг.: *Стой тук, докато не се върна; Не искаш ли да ми кажеш какво се случи?; Страхувам се да не сгреша* и др. под.).

на оценка на референта (назоваваното понятие) чрез маркираните с оценъчност езикови единици“ (Маровска, пак там).

Ще допълним, че оценъчността в езика се преплита тясно с емоционалността и експресивността, т.е. субективната оценка може да е носител на допълнителна емоционалност, изразителност (образност) и въздейственост. По думите на Р. Русев емоционалността се реализира със семантичните признаци „оценъчност“ и „субективност“ (т.е. според автора тя е винаги субективна и оценъчна), а експресивността – със семантичните признаци „интензивност“ и/или „образност“ (Русев, [http](#)).

Различно е мнението на друга група автори, които говорят за два типа оценъчност: емоционална (отразяваща емоционалните нагласи на субекта) и рационална (ориентирана към когнитивната сфера на субекта) (вж. напр. Арутюнова 1988; Шаховски 1994). Д. Благоева отбелязва основателно, че това деление е до голяма степен условно, тъй като емоционалната и рационалната дейност при оценяването протичат във взаимодействие (Благоева 2012, [http](#)).

Оценъчността е лингвоаксиологична категория, централно място в която заема понятието оценка. То включва в семантичния си обseg няколко основни компонента: субект (оценяващия човек), обект (референта на оценката), основание (съобразяването със съществуващите норми и оценъчни стереотипи, т.е. със „социалната представа за това кое е добро и лошо за дадения обект“ (Волф 1986: 98) и характер на оценката (положителна или отрицателна) (вж. по-подробно Благоева, цит. съч.).

Насочвайки вниманието си към отрицателната оценъчност, трябва да отбележим, че най-често в лексикологията тя се определя като пейоративност – свойство на езиковите единици да изразяват неодобрително отношение към даден обект, респ. да оценяват негативно качествата или действията на този обект, отхвърляйки го по този начин като отклоняващ се от общоприетите норми. Друг е въпросът дали езиковите единици, носители на пейоративност, могат да бъдат използвани единствено когато обектите са лица, както смята С. В. Лескина – срв.: „Пейоративността е свойство на езиковите единици, проявяващо се в способността да реализират семантика на неодобрение, критика, презрение и порицание по адрес **на представители на социума** (по-черн. е мое – К. Ч.), чиито постъпки или личностни качества не съответстват на моралните и социалните норми в обществото [...]“ (Лескина 2010: 6). Не може да се отрече, че оценъчното отрицание е насочено най-често към лица, назовани от съществителни имена, но според нас негов обект могат да бъдат и предмети, животни, действия – срв.:

бричка (стар, очукан автомобил), *бълхар* (бездомно животно), *кенеф* (мръсна тоалетна, мръсно място), *мастия* (бездомно куче), *помия* (за невкусна храна или напитка), *ишембак* (огромен корем), *прокиш* (нещо, което мирише лошо), *бръщолевя*, *ломотя* (говоря празни приказки), *дудна* (досаждам с постоянно мрънкане), *плюскам* (прекалено много ям) и др.

Преди да представим средствата за изразяване на оценъчно отрицание в съвременния български език, ще обърнем внимание върху коментара на Е. М. Волф относно хипотезата, че те са много по-разнообразни (т.е. по-диференцирани) в семантично отношение от положителнооценъчните. Срв.: „Тази хипотеза се основава на представите на когнитивната психология, според които знанията, свързани с неприятни за човека отрицателни емоции, усещане за болка, опасност и под., са по-диференцирани от знанията, които имат положителни конотации“ и още: „Асоциативните експерименти показаха, че думите с отрицателни семи се обединяват в по-диференцирани подкласове, отколкото думите с положителни семи“ (Волф 1986: 102).

Нашият анализ изцяло потвърди споменатата хипотеза. Оказва се, че обект на оценъчно отрицание в българския език са различни по характер човешки недостатъци (физически, психически, интелектуални, поведенчески и др.), които говорещите хора не одобряват (отхвърлят, дори презират) поради това, че тези недостатъци са в разрез с определени стандарти и предизвикват негативни емоции.

Както ще покажем в следващото изложение, оценъчното отрицание се реализира на няколко езикови равнища, но най-разнообразно е неговото изразяване на лексикално равнище.

1. Лексикални средства за изразяване на оценъчно отрицание в съвременния български език

1.1. Съществителни имена

Съществителните с отрицателнооценъчна семантика са най-голямата в количествено отношение група в съпоставка с останалите лексикални средства, които са обект на настоящото изследване.

Вече беше споменато, че тези съществителни са предимно лични. Срещат се обаче и субстантиви, с помощта на които говорещите лица изразяват неодобрение по отношение на нелични денотати (животни, предмети, абстрактни същности), което е резултат от различни фактори – срв.: *балдър*, *бардак*, *бракма*, *бричка*, *дивотия*, *зъркел*, *изгъзица*, *кочина*

(за мръсно място), *миризлак, муцуна, пандиз, псе, простотия, сурат, търбух, шитня* (глупост, тъпотия), *шльокавица* и др. под.

Анализът ни показва, че най-често личните съществителни са от м.р., по-рядко от ж.р., ср.р. или от общ род (основно семантичен). При обработката на ексцерпирания материал те бяха разделени на отделни подгрупи в зависимост от това какви недостатъци на човека са обект на отрицателна оценка. Стратификацията бе осъществена с помощта на статистическия метод, който отчита количеството лексикални единици във всяка от подгрупите, като представянето е в низходящ ред. Срв.:

- названия на лица, отличаващи се с **неестетичен (неприемлив) външен вид, нечистоплътност и немарливост**: *бивол, биволица, брус, буца, вол, върлина, въшла, въшльо, гибон, глист, гурльо, гурла, дебелак, джожфра, джуконда, дрънгел, зомби, зурльо, зъбльо, зъбла, изчадие, кикимора, киртак, крава, кранта, коцрамба, крокозъбел, лонгур, маймуна, мръшляк, мундар, мърльо, мърла, мърляч, мърлячка, мърсолана, мърша, нерез, орангутан, оръфлек, паласпур, пача, плашило, плондир, повлекана, прошляк, пършивец, рапон, свиня, скочубра, скрофа, скумрия, смачканак, сульо, токмак, трътла, турук, тюфлек, урод, урунгел, хилка, хърба, хърбел, чучело, шопар² и др.;*

- названия на лица, чийто основен недостатък е **глупостта**: *абадал, ахмак, баламурник, бастун, бльон, галош, галфон, главанак, гламундер, глупак, глупачка, глупендер, говедо, гъска, идиот, идиотка, кавал, калъф, калицун, клявка, кокошка, кратуна, кретен, коза, коч, маломумник, маломумница, мисирка, овца, паласпурник, палихура, патка, простак, простака, простакеса, профан, тапир, теле, тиквеник, тутманик, туч, тъпак, тъпачка, тъпанар, тъпоъгълник, тъпунгер, серсем(ин), серсемка, шапшал, шапшалка, фитка, цървул, чвор, чукундур и др.;*

- названия на лица, които се отхвърлят (отричат) поради присъщите за поведението им **подлост, коварство, злоба, грубост, наглост, инат, липса на емпатия** – *борсук, брус, гад, гадина, гадник, гадняр, гадюха, гарван, глиган, гном, гнусар, говно, дръвник, дървеняк, змия, изверг, изрод, използвач, използвачка, инатчия, инатчийка, интересчия, интересчийка, интригант, интригантка, кавгаджия, кавгаджийка, клюкар, клюкарка, лайнар, лайнарка, лайно, маскара, мискин(ин), мискинка, мошеник, мръсник, мръсница, наглец, нагляр, пезевенк, пръч, негодник, негодница, пепелянка, подляр, пукал, саможивец, сплетница,*

² Поради съображения от етичен характер в илюстративния материал не са включени вулгаризми, възприемани от обществото като незензурни, неприлични.

сухар, темерут, тепегъоз, трол, тупан, тъпан, урсуз, усойница, фъшикия, хейтър, шарлатан(ин), шарлатанка и др.;

- названия на лица, които се отличават с **мекушавост, прекалена разсеяност, малодушие, хамелеонщина** – амеба, бъзльо, гнида, загубеняк, загубенячка, задръстеняк, задръстенячка, изтривалка, лъольо, лъохман, лузър, мърсол (диал.), мекотело, мижитурка, мишка, мишок, мръхльо, мръхла, мухльо, мухла, нищожество, охлюв, оръфляк, отрепка, пигмей, плазмодий, плужек, пътьо, самсуляк, смотаняк, смотанячка, смотльо, смотла, сопол, червей, червяк, чехльо, шматка, шубелия, шушумига и др.;

- названия на лица, за които се смята, че са **порочни, покварени** – блудник, блудница, брантия, бръмчалка, гларус, женкар, измет, калтак, коцкар, курва, курвар, курве, курвентия, кучка, мастия, миндил, мръсник, мръсница, парцал, парцалеса, парясница, пачавра, пезевенк, пиростия, развратник, развратница, сваляч, стерва, уличница, урусния, фустаджия, шафрантия и др.;

- названия на лица с **психични отклонения** – дебил, изтрещялка, имбецил, кукавел, кукувица, кукумицин, кукундрел, кукуфайник, ненормалник, ненормалница, олигофрен, откачалка, перко, перушан, халяхульо, хахо, хухавел, чики, чикименто, шизо и др.;

- отрицателнооценъчни названия на **лица от други етноси** – арнаутин (за албанец), ватенка (за руснак), мурзилка (руски интернет трол), жабар (за италианец), кравар (за американец), мамалигар(ин) (за румънец), мангал (за ром), мангалка, мангасар (за ром), мангасарка, манго, мангуста (за ром), циганор (за ром), чифут(ин) (за евреин), шваба (за германец), жълтур (за азиатец), византиец (за грък), резак (за турчин, мюсюлманин), чернилка (за чернокож човек), укри (за украинци), гърчоля (за гърци), турчуля (за турци) и др. Наред с това се срещат и съществителните *байганъовец* и *ганъовец*, които експлицират отрицателното отношение и към недостатъците в националния характер;

- названия на лица, чийто основен недостатък е **подмазвачеството** – блюдолизец, влечуго, гъзолизец, дупедавец, ибрикчия, измекар, лизач, нагаждач, нагаждачка, натегач, натегачка, подлизурко, подлога и др.;

- названия на лица **на преклонна възраст, чиито характер или поведение са неприемливи** – бабишкел, бабишкер/бабишкера, бабище, бабуля (зла, проклета бабичка), бастун, дрътляк, дъртак, дъртачка, дъртофелник, дъртофелница, некролог, папардак, паракхуда, пиргиш(ин), склери, старчок и др.;

- названия на **млади хора с неприемливо поведение или без опит** – *келеме, келеш, копеле, копелдак, отворко, пикльо, пикла, пишлегар (пичлегар), пишлеме, покемон, поплювко, посерко, сополанко, сополана* и др.

- названия на лица, **недостатъчно възпитани и културни** – *врѣнкало, досадник, досадница, селяк, селячка, турбоселяк, нахалитет, нахалник, нахалница, свирчо, токмак, хвалипръцко, шушляк* и др.;

- названия на лица **с неадекватно за възрастта им поведение** – *гевезе, глезльо, глезла, диване, инфантил, леке, лигла, лигльо, лигоч, палячо, перекенде, шут, шурак* и др.;

- названия на лица **без умения в дадена дейност** – *бездарник, бездарница, въздухар, драскач, зубрач, зубрачка, зубър, левак, некадърник, некадърница, никаквец, никаквица, нууб(ър), профан, рисувач, саяпък* и др.;

- названия на лица, чийто недостатък е **скъперничеството** – *вариклечко, пинтия, скръндза, стипца, стисльо, циция, цънцар* и др.

- названия на лица **с лоша телесна миризма** – *скункс, пор, пръдльо, пърдел, пръдла, смръдльо, смръдла* и др.;

- названия на лица, отличаващи се **с прекалена наивност** – *балама, баламурник, балък, будала, лапнишаран, хапльо* и др.

По-малобройни са групите лични съществителни имена, подредством които се дава отрицателна оценка на лица **с определени политически пристрастия** (напр. *гербераст* (привърженик на ГЕРБ), *жълтопаветник, копейка* (привърженик на „Възраждане“), *путинист, путлераст, рашист, соросоид, фашага*); на църковни служители (*папицаши* (за католически свещеник), *попище*), на лица от **различни региони на страната** (*шоп, винкел* (гражданин на Перник), *пустиняк* (гражданин на Враца и по-общо на Северозападна България), *каун* (гражданин на Хасково), *селинджър* (жител на село) и др.); на хора, **злоупотребяващи с алкохол** (*пиянде, пияндур(ник), пияница, сарахош, талпа*); на лица, които **не обичат да се трудят** (*дембел(ин), лентяй, михлюз(ин), паразит, таратутняк, търтей, хайлаз(ин), хрантутник*); на хора **с нетрадиционна сексуална ориентация** (*джендър, педал, педераст, пендел, траверс*); на **празнодумците** (*кречетало, лаладжия, лапацало, плямпало*); на **прекалено суетните хора** (*кифла* (за префърцунена, обикновено тунингована жена), *кифлак, фльорца*); на **високомерните хора** (*мисир, пуюк*) и др. Макар и рядко се срещат и **собствени имена (прозвища)** с пейоративен оттенък – срв.: *Тиквата* (Бойко Бо-

рисов), *Шопара* (Делян Пеевски), *Мунчо/Муньо* (Румен Радев), *Кокор(ч)о* (Асен Василев), *Каскета* (Иван Гешев), *Путлер* (Владимир Путин) и др.

Наблюденията върху лексикалните единици, участващи в различните групи, ни дават възможност да направим следните обобщения:

а) При част от разглежданите лични съществителни отрицателната оценка е резултат от метафоричен пренос – срв.: *бивол, гъска, дръвник, змия, калъф, кокошка, кранта, нерез, овца, пача, плужек, пуяк, скумрия, сопол, фитка, чукундур, цървул* и мн. др.;

б) Някои от лексемите в групите са словообразователно маркирани с пейоративни суфикси като *-ин, -ало, -ол, -еса, -ище, -льо, -джия* и др.;

в) Срещат се и съществителни, в които отрицателната семантика е формално маркирана от отрицателния префиксоид **не-** или каритивната представка **без-**: *негодник, некадърник, некадърница, ненормалник, бездарник, бездарница* и др. Техният брой обаче е твърде малък;

г) Прави впечатление, че част от разглежданите съществителни съдържат звукоподражание, което им придава допълнителна експресивност – срв.: *лъольо, кукавел, кукувица, кукумицин, халяхульо, хахо* и др.;

д) По произход лексемите в групата са предимно домашни и турски, но се срещат спорадично и думи от руски, гръцки, румънски и от някои западноевропейски езици.

1.2. Прилагателни имена и адективирирани причастия

Вече имахме повод да отбележим, че оценъчното отрицание може да бъде изразено не само с помощта на съществителни имена, но и с адективни лексеми (прилагателни имена и причастия в атрибутивна употреба). Някои от тях се отличават със силна експресивност, докато други са по-скоро неутрални – срв.: *безхарактерен, безчестен, безчовечен, гаден, гльоджав, гнусен, гурелив, дебелашки, джукест, долен, дърт, залюхан, изкукуригал, изперкал, изкрейзил, изпружен, келяв, кържав, мръднал, низък, отворителен, подъл, пършив, раболепен, разпсан, разплут, смагангясан, смрадлив, спаружен, умнокрасив, шантав, шибан* и др. Повечето се съчетават само с лични съществителни (тъй като означават негативни качества, присъщи на човека – напр. *безхарактерен, безчестен, безчовечен, долен, изкукуригал, изперкал, изкрейзил, низък, подъл, раболепен*), докато други могат да се съчетават и с нелични субстантиви – напр. *гаден, гнусен, гурелив, келяв, смагангясан, смрадлив*.

1.3. Глаголи

В съвременния български език се срещат и глаголи, означаващи действия, които говорещият субект не одобрява – срв. напр.: *блещя се, бръщолева, довлака се* (дойда, пристигна), *домъкна се* (дойда, пристигна), *драйфам, дудна, изкрейзя* (полудея), *изкукуригам* (полудея), *каканижа* (говоря монотонно, скучно), *кикотя се, кокоря се, къртя* (спя, хъркам), *мазня се, мляскам, млящя, плещя, плюскам, пукна* (умра), *пуля се, офлянквам се, плямпам, пръждосвам се, хия се* и др.

Прави впечатление, че при описанието на повечето от тях в тълковните речници кодификаторите основателно добавят уточнението „неодобр.“. Действията, които биват оценени като неприемливи, са свързани с обичайната практика на човека: с начина, по който той общува, смее се, придвижва се и пр. Това допълва идеята за антропоцентричната природа на оценъчното отрицание.

2. Фразеологични средства за изразяване на оценъчно отрицание

Специално внимание заслужават група идиоматични съчетания с отрицателнооценъчна семантика, които се използват предимно в разговорната реч и се отличават с висока експресивност – срв.: *българска работа*³, *циганска работа, бостанско плашило, вълк в овча кожа, гръмнал бойлер в тръстика, рязана карабина* (турчин, мюсюлманин), *пръднал заек в люцерна, див петел, напикано (попикано) мушката, слънчоглед партия, кръгъл идиот, лаком гъз, лош мат'рял, куха лейка* (глупав, елементарен човек), *дървена глава* (опак, инатлив човек), *мека китка, дък фейс* (т.е. патешко лице – за жена с хиалурон в устните), *кучи син, селска пръчка, селски бек, с кокоши ум, безгласна буква, изпаднал германец, овча глава* (много глупав човек), *черна станция, стара чанта, мека Мария, фурнаджийска лопата, попарен праз, дърт пръч, алкохолно петно, дървен философ, Перко Наумов* (шантав човек), *Баба Яга* (много грозна жена), *пълна порнография* (нещо некачествено, скучно, елементарно) и др.

³ Според антрополога Т. Дяков този израз илюстрира ярко българския нихилизъм – срв.: „Прословутият оценъчен израз „Българска работа!“ съдържа множество негативни определения: лошо качество, недовършена работа, половинчата услуга, сиреч – пълно неодобрение. Твърде често го чуваме, а и твърде често го използваме; в него има спотаено желание за отблъскване, за разграничаване от етноса, а следователно и от самите нас“ (Дяков 2001: 146). Негативно отношение към родното се открива и в пейоративните названия на България: *Чалгария, Булгаристан, Абсурдистан* и др. (вж. коментарите и примерите у Василева-Йорданова 2012).

Пейоративни по характер са и фразеологичните изрази (в това число и устойчивите сравнения), с помощта на които се заклеят такива човешки недостатъци като злия характер, интригантството, ината, горделивостта, некадърността, стиснатостта и др. – срв.: *Накарай мързеливия на работа, да те научи на акъл; Свършил работа, колкото кучето на нивата; Пипкавата жена въшки я ядат; Направил го, та си оставил ръцете; Не знае да си върже гащите* и др. Голяма част от тях съдържат зооними (названия на различни животни), напр.: *Дърпам се/Запънал съм се като магаре на мост, Змия усойница му е плюла в устата, Имам бръмбари в главата си, Крадлив като сврака, Надут като пуяк, Пия като смок, Стрижа комара* и мн. др. (вж. по-подробно у Недкова, <http>).

3. Фонетични, словообразователни и морфологични средства за изразяване на оценъчно отрицание

3.1. Фонетични средства

Става дума за случаите на умишлена елизия, епентеза и замяна на звукове в състава на определени лексикални единици, чрез което се постигат силна ирония и неодобрение – напр.: *Пипирудата* (прозвище на участничка в Big Brother от Пловдив) (вм. Пеперудата), *убав* (вм. хубав), *убавец* (вм. хубавец), *прос, проз, прозд, прозт* (вм. прост), *матръл* (вм. материал); *дзвер* (вм. звяр), *има вишо образование* (вм. има висше образование) и др.

3.2. Словообразователни средства

Както вече беше отбелязано, в тази група се включват пейоративни суфикси за образуване на съществителни имена – срв.: *-ан, -ана, -ач, -яр, -ак, -ище, -ало, -ица, -отия, -ия, -ачка, -ячка, -льо, -оч, -джия* и др. Някои от тях са функционални конкуренти на неутрални в стилистично отношение наставки – срв.: *писач* (пейор.) и *писател* (неутр.); *подляр* (пейор.) и *подлец* (неутр.), *простотия* (пейор.) и *простота* (неутр.) и др. под.

3.3. Морфологични средства

Би могло да се приеме твърдението на В. Шушлина, че „продуктивно средство за изразяване на оценка в разговорната реч е и използването на преизказни глаголни форми“ (Шушлина 2014, <http>). Тъй като чрез подобни форми (както ренаративни, така и дубитативни) се предава чужда реч, те неминуемо пораждат съмнение в истинността на съ-

общаваните факти, т.е. носителите на езика биха могли да оценят информацията, получена чрез тях, като неистинна. Особена роля за това има и дубитативната интонация. Срв. следния диалог от разговорната реч, представен от В. Шушлина:

А: *от три седмици да знаеш/ че имаш ти курсови работи/ и да не седнеш* (клати пренебрежително глава)...

Б: *колко дълбоко са разболя/ бе/ Жоро*

В: *ей тъй малко/ от кумова срама...*

А: *ха / разболял се той* (клати глава в знак на съмнение) (Шушлина, цит. съч.).

3.4. Синтактични средства за изразяване на оценъчно отрицание

Синтактичните средства за изразяване на оценка представляват устойчиви езикови шаблони, част от компонентите на които са вариативни, но самата матрица остава непроменена. М. Кузова ги дефинира сполучливо като „устойчиви тавтологии“ (Кузова 2018: 177), тъй като другата им специфична характеристика е свързана с повторението на пълнозначните лексикални елементи, които ги изграждат. Тук ще уточним, че при изразяването на отрицателна оценка повторените пълнозначни думи също са пейоративни по своя характер (срв.: *глупак с глупак* (голям глупак), но: **хубавец с хубавец*).

Можем да обособим няколко подмодела на споменатите тавтологични изрази, използвайки (с някои допълнения) графичните означения на авторката – срв.:

- Подмодел **N като N** – срв.: *глупак като глупак, келеш като келеш, фльорца като фльорца* и др.;
- Подмодел **N с/със N (такъв)** – *серсем със серсем (такъв), лентяй с лентяй, патка с патка*;
- Подмодел **N-ът му с/със N; N-та му с/със N** и др. – *негодникът му с негодник, повлеканата му с повлекана, диването му с диване*;
- Подмодел **N-ът си е N** – *мръсникът си е мръсник, кретенът си е кретен*;
- Подмодел **N с/със N -а му, N с/със N-та ѝ** и др. – *мизерник с мизерника му; кифла с кифлата ѝ*;
- Подмодел **от Adj/N по- Adj/N** – *от глупав по-глупав, от гнусна по-гнусна, от дивак по дивак*;
- Подмодел **Adj, та Adj** – *глупав, та глупав, шантава, та шантава*;

- Подмодел **N на N-те** – *кретен на кретените, подмазвач на подмазвачите*;
- Подмодел **N не, ами/ама N** – *глупак не, ами глупак; лигла не, ама лигла* и др.

От примерите става ясно, че в случая става дума за експресивни конструкции, които изразяват усилена отрицателна оценка. Характерни са основно за разговорната реч, откъдето проникват и в художествената литература.

Обобщавайки резултатите от направените дотук наблюдения, можем да формулираме следните заключителни изводи:

а) Съвременният български език притежава богат набор от експликатори на оценъчното отрицание, но най-голям дял сред тях имат лексикалните средства и най-вече личните съществителни имена. Отчетливо преобладават думите от м.р. (над 210 бр. от цитираните в текста), следват тези от ж.р. (над 80 бр.), ср.р. (над 20 бр.) и общ род (8 бр.).

б) Повечето от езиковите средства на оценъчното отрицание не включват негиращ оператор, т.е. могат да бъдат отнесени към средствата на имплицитното отрицание.

в) Характерно за тях е, че изразяват разнообразни нюанси на отрицателната оценка: пренебрежение (подигравка) и отхвърляне, неодобрение, презрение, грубост и ругателност.

г) Бихме могли да заключим, че наличието на подобни езикови средства не трябва да се тълкува като потвърждение на тезата на Н. Шейтанов за „духа на отрицание у българите“ и неговата движеща сила в живота ни. Първо – защото чрез тях се оценяват като неприемливи наистина отблъскващи човешки черти – подлост, нагаждачество, глупост, самохвалство и др. Второ – защото употребата им е ограничена предимно в битовата сфера. И трето – защото честотността им в речевата практика е много по-ниска от степента на употреба на положителнооценъчните думи. В подкрепа на казаното ще посочим следните статистически данни, регистрирани след проверка в Българския национален корпус⁴: думата *лош* (в различните ѝ словоформи) се среща 58 087 пъти, а думата *добър* – цели 104 651 пъти; *грозен* – 2813 пъти, а *красив* – 41 692. В случая по-скоро се потвърждава „хипотезата на Полиана“, за която говори Е. М. Волф: „в естествените езици съществува универсална тенденция да се употребяват оценъчни [...] думи с позитивен характер [...] по-често, по-разнообразно и с по-голяма лекота, отколкото оценъчни думи с негативен характер [...]“ (Волф 1986: 102).

⁴ Проверката е направена на 5 ноември 2024 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова 1988:** Арутюнова, Н. Д. *Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт.* [Arutyunova, N. D. Tipu yazykovykh znachenij: Otsenka. Sobytie, Fakt.] Москва: Наука, 1988.
- Благоева 2012, [http](http://ib1.bas.bg/neolex/wp-content/uploads/2013/Issues/Publications/13%20Blagoeva%20Otsenachno%20sadarzhanie.pdf):** Благоева, Д. Оценъчно съдържание в новата българска лексика. [Blagoeva, D. Otsenachno sadarzhanie v novata balgarska leksika.] // *Многообразие в единството*, 2012, № 1. // <<https://ib1.bas.bg/neolex/wp-content/uploads/2013/Issues/Publications/13%20Blagoeva%20Otsenachno%20sadarzhanie.pdf>> (10.04.2025).
- Василева-Йорданова 2012:** Василева-Йорданова, А. *Обидното слово в българския и във френския език.* [Vasileva-Yordanova, A. Obidnoto slovo v balgarskiya i vav frenskiya ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
- Волф 1986:** Вольф, Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо/плохо». [Vol’f E. M. Otsenochnoe znachenie i sootnoshenie priznakov “horosho/ploho”.] // *Вопросы языкознания*, 1986, № 5, 98 – 107. // <<https://vja.ruslang.ru/archive/1986-5.pdf>> (10.04.2025).
- Георгиев 1998, [http](http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=52&WorkID=13445&Level=1):** Георгиев, Б. Речевите актове като предмет на лексикографско описание. [Georgiev, B. Rechevite aktove като predmet na leksikografsko opisane.] // *Български език и литература*, кн. 5 – 6, 1998, 3 – 9. // <<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=52&WorkID=13445&Level=1>> (10.04.2025).
- Дяков 2001:** Дяков, Т. *Българският характер.* [Dyakov, T. Balgarskiyat harakter.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001.
- Илиева 2016:** Илиева, Д. *Лингвокултурология. Същност и категориален апарат.* [Ilieva, D. Lingvokulturologiya. Sashnost i kategorialen aparat.] София: Софттрейд, 2016.
- Кузова 2018:** Кузова, М. *Парадоксите на експресията в българския и руския език.* [Kuzova, M. Paradoksite na ekspresiyata v balgarskiya i ruskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018.
- Лескина 2010, [http](http://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/106892/0-787724.pdf?sequence=2):** Лескина, С. В. *Категория пейоративности в русском и английском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.* Челябинск, 2010. [Leskina, S. V. Kategoriya peyorativnosti v russkom i angliyskom yazykah. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoj stepeni doktora filologicheskikh nauk.] // <<https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/106892/0-787724.pdf?sequence=2>> (10.04.2025).

- Маровска 1998:** Маровска, В. *Стилистика на българския език*. [Маровска, В. *Stilistika na savremenniya balgarski ezik*.] Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1998.
- Недкова, http:** Недкова, Е. Експресивно назоваване на човешки качества посредством фразеологизми с компоненти зооними в българския език. [Nedkova, E. *Ekspresivno nazovavane na choveshki kachestva posredstvom frazeologizmi s komponenti zoonimi v balgarskiya ezik*.] // <belb.info/personal/nedkova/statia_5.htm> (10.04.2025).
- Попов 2016:** Попов, Д. *Стилистика*. [Popov, D. *Stilistika*.] Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2016.
- Речник 1994:** *Речник на обидните думи и изрази в българския език*. [Rechnik na obidnite dum i izrazi v balgarskiya ezik.] Под. ред. на Г. Ганчев, А. Георгиева. София: Наука и живот, 1994.
- Речник, http:** *Речникът на улицата*. [Rechnikat na ulitsata.] // <https://www.bgjargon.com/> (10.04.2025).
- Русев, http:** Русев, Р. Стилистично разслоение на лексиката в съвременния български език. [Rusev, R. *Stilistichno razsloenie na leksikata v savremenniya balgarski ezik*.] // <https://vivafolk98.blogspot.com/2013/03/blog-post_4187.html> (10.04.2025).
- Стоименова 2017:** Стоименова, Н. *Нов речник на уличния жаргон*. [Stoimenova, N. *Nov rechnik na ulichniya zhargon*.] София: Милениум, 2017.
- Шаховски 1994:** Шаховский, В. И. Типы значений эмотивной лексики. [Shahovskij, V. I. *Tipy znachenij emotivnoj leksiki*.] // *Вопросы языкознания*, 1994, № 1, 20 – 25. <https://vja.ruslang.ru/ru/archive/1994-1/20-25> (10.04.2025).
- Шейтанов 1994:** Шейтанов, Н. Духът на отрицание у българина. [Sheytanov, N. *Duhat na otritsanie u balgarina*.] // *Защо сме такива? В търсене на българската национална идентичност*. (Съст.: И. Еленков, Р. Даскалов.) София: Просвета, 1994, 270 – 280.
- Шушлина 2014:** Шушлина, В. Езикови средства за изразяване на оценка в българската разговорна реч. [Shushlina, V. *Ezikovi sredstva za izrazyavane na otsenka v balgarskata razgovorna rech*.] // *Littera et Lingua, Електронно списание за хуманитаристика*, бр. 1, 2014.
- Юн 2011, http:** Yoon, S. ‘Not’ in the Mood: the Syntax, Semantics and Pragmatics of Evaluative Negation. Thesis for: PhD. // <https://www.researchgate.net/publication/260798993_‘Not’_in_the_Mood_the_Syntax_Semantics_and_Pragmatics_of_Evaluative_Negation> (10.04.2025).